

TM	Г. XX	Бр. 1-2	Стр. 59 - 77	Ниш	Јануар - Јун	1997.
----	-------	---------	--------------	-----	--------------	-------

UDK 281.961 (497)

Prethodno saop{tewe

Mil o{ Nemawi }

Pri mqeno: 27.04.1997.

I nsti tut za kri mi nol o{ ka i
soci ol o{ ka i stra` i vawa, Beograd

**PRAVOSLAVNE CRKVE NA BALKANU:
KULTURNO I STORIJSKI RAZLOZI WI HOVE
POSEBNOSTI**

S posebni m osvrtom na Srpsku pravosl avnu crkvu

Rezi me

Kao { to neki autori isti -u, pi tawe naci onal ni h pravosl avni h crkava na Bal kanu i wi hovog opstanka u nadmetawu dva vel i ka crkveno-pol i ti -ka sredi { ta, Cari grada i Ri ma, za mo} u hri { }anskom svetu, jo{ uvek ni je dovoqno osvetqeno sa kul turno-i storijskog stanovi { ta. Danas je to pi tawe, u svetlu nadmetawa novi h kul turnopol i ti -ki h sredi { ta, ponovo vrlo aktuel no. Ako su neke Bal kanske dr` ave, naji zrazi ti je ba{ Srbi ja, pred kraj ovog veka ugro` ene u svom geopol i ti -kom, kul turnom i crkvenom smi sl u, ste{ wene i zme|u l stoka i Zapada, za nauku je i zazovno i pi tawe pol o` aja i ul oge naci onal ni h crkava u ovom peri odu wi hove i stori je. Ovaj rad bi , u okvi ru koncepci je koja poseban zna-aj pri daje kul turni m -i ni oci ma, i mao za ci q da pi tawe naci onal ni h pravosl avni h crkava na Bal kanu razmotri i s obzi rom na i storijske procese koji su doveli do stvarawa posebni h, pomesni h crkava i s obzi rom na savremene kulturne i soci jalne usl ove u koji ma ove crkve vr{ e svoju zemaqsku mi si ju. Me|u el ementi ma koji su doveli do di ferenci rawa Pravosl avne crkve, isti -u i stori -ari crkve, naci onal ni je bi o najsna` ni ji u i zgra-|i vawu posebnog kul turnog i dr` avnog i denti teta oni h naroda koji su bi li i pod okri qem vel i h carstava. I zme|u Crkve i dr` ave je u tom smi sl u tokom cel okupnog razvoja pravosl avqa na Bal kanu ostao vrlo bl i zak odnos. U promeweni m soci jal no-pol i ti -ki m i kul turni m usl ovi ma, i ovaj odnos se mewa, al i potreba nala` ewa skl ada i zme|u Crkve i dr` ave upravo je danas vrlo aktuel na, dobi jaju}i novu i storijsku di menzi ju, kao { to je potreba za uskla|eno{ }u odnosa i zme|u posebi h crkava kol i ko kulturna tol i ko i dr` avno pol i ti -ka.

Kqu-ne re-i : Bal kan, naci onal ne crkve, Srpska pravosl avna crkva, kul -turno-pol i ti -ka sredi { ta, saradwa crkava

Uvodni deo

Ako prihvatimo tvrdnju antropologa i sociologa da je religija interesantna po tome { to oblikuje društvo ni poredak "ba{ kao { to ba oblikuju i okoli na, politika mo}, bogatstvo, pravna obaveza, li-na naklonost, i smisao za lepo" (K. Gerv: 71, 40), onda se i prema pravoslavcu i pravoslavnoj crkvi moramo da odnosimo kao prema veliki značajnom kulturnom sistemu koji je u vreme svog nastanka, u daljoj prošlosti, bio rezultat socijalno-kulturnog procesa u datim istorijskim okolnostima. "Istorija jedne pravoslavne kulture pripada vremenu i zuzetno dugog trajanja ili vremenu koje sporo proti-e" (M. M. Lazi }: 96,10), a "poslediće pokretava su se najja-e osetile i najduže trajale u kulturnoj sferi" (S.] i rkovi }: 95, 20-21).

Pravoslavci na Balkanu i crkve koje su po-ele da se stvaraju u njegovom okviru nastale su na tlu jednog velikog carstva sa ve} dugom hri { }anskom tradicijom. "Narodi koji su srazmerno kasno ušli u hri { }anstvo ni su mogli sebe na}i u hri { }anskoj tradiciji, ni uopisu 72 jezika nastala pri likom gra}ena Kule vavilonske, ni me|u zemljama i narodima u koje su odlazili apostoli i njihovi u-enici { i re}i re-jevan|eqa" (S.] i rkovi }: 95, 119). Ovi narodi su morali da stvaraju svoju kulturnu osnovu, svoju tradiciju, svoju organizaciju crkve. Dana{ wa se Pravoslavna crkva sastoji od veoma razli-i tih crkvenih tela. "Na slavenskom su tlu i zme|u IX i XIII stole}a nastale Bugarska crkva, Srpska crkva i Crkva kijeuskog krajevstva, dok poku{aj osnivawa Crkve u Moravskom carstvu, me|utim, nije uspeo" (E. Benz: 91, 71). Predstava o tome da je u hri { }anskoj crkvi od po-etke vladala institucionalna, organizacijska, dogmatska i liturgijska jednolii-nost plod je naknadne interpretacije, a nastala je tako { to je model dana{ -we Rimokatoli-ke crkve projektovan na po-etke Hri { }anske crkve i ona je, prema Ernstu Bencu, pogre{na. Te` wa za uniformno{ }u svih ovih bitnih elemenata nastupa tek onda kada car Konstantin unapre|uje Crkvu u carsku crkvu - Imperii Romani. Ono { to posebno pada u o-i, me|utim, u tom velikom carstvu jeste jezikovna razlikovawe. "Ve} od po-etke duhovsuo-udo razli-i tih jezika pri likom izliva Duha Svetoga smatralo se bo`anskom potvrdom razli-i tih narodnih i nacionalnih jezika i njihovo uzdiawe za sredstvo navje{ }i vawa Bo}i jega krajevstva. Me|u elementima, koji su doveli do diferencirawa Pravoslavne crkve, najja-i m je postao nacionalni element" (E. Benz: 91, 72). Si ma] i rkovi } }e tako|e naglasiti ovu

-i weni cu da je za pojavu razlika među narodima i zemljama postao bitan stav prema jeziku bogoslave. "U drugoj i storiji hrišćanstva do vremena koji se bavi mo (srednji vek - M. N.) i skrišćanstva su se u teološkoj misli i pastirskoj praksi dva različitosti pri stupa. Jedan, vizantijski teološki, davao je prednost aramejskom (jevrejskom), grčkom i latinskom jeziku kao "svetom jeziku" zbog njihove uloge u Hrišćanstvu, drugi, vizantijski, polazi o je od duhovskog uvida, poruke da se propoveda na svim jezicima, i ma koje u vidu efekte i trajnosti si je" (S. Jirakovi}: 95, 23).

Kakav može da bude smisao vraćanja ovoj temi pred kraj XX v., u mavericki vizantijski sekularizovani društva, posebno u društva koja su prošla dugput dori govane i nasilne ateizacije, pred novim i izazovima nauke i tehnike? Smisao je pre svega u weni cu da su religija i crkva u kulturnim temeljima savremeni h društava i njihovi h kulturni uprkos svim i skrišćanstva, modifikacijama i zopavama, jer, kako to dobro pri me}uje Friedrich H. Tenbruk, "moderno društvo se nije formiralo u istim socijalnim procesima koji bi ve} unapred bili dati" (F. H. Tenbruk: 80, 34). Nov pristup religiji i kulturi, naravno, kao što to dobro uo}ava jedan mladi istori}ar, podrazumeva napuštawe nekih zabluda i ukorenjenih stavova: o neuspelom formama teokratizma, modernisti}kom individualizmu, ateisti}koj filozofiji nauke XIX v., totalitarni}kom recukcionizmu i falsifikatorstvu komunisti}kih kontrolisani h nauka (M. M. Lazi}: 93). Upravo zbog toga, u okviru jedne istorijske sociologije kulture i religije, ima smisla vra}ati se na neke prelomne momente u istoriji religije i kulture. I pored toga što na raspolagawu i malo mal i broj nau}ni h radova posve}eni h op}tim pi}awima pravoslavne kulture, ono što je samo u poslednjih desetak godina objavqeno, a tu svakako spadaju kapitalno delo Ernsta Benca "Duh iivot Pravoslavne crkve", istorijska studija Sime Jirakovi}a "Srbi u srednjem veku", delo Radovana Samarxi}a i najnovija studija Milorada M. Lazi}a "Srpska kulturna estetika XIII veka: Analiza najstarije slavenske svetom Savi", dovoqno su pouzdana i solidna osnova za da}a i stravi}awa i promi}qawa ove slavenske problematike. Ernst Benz je na temu o veli}ini i slabosti pravoslavqa napisao slede}e: "Ovo jedinstvo i katolici tet Crkve sa-uvale su prakti}ansku povezanost i stinski}kog personalizma, veli}kog po}ti}awa jedinstvenosti i neponovlivi}osti qudske pojedina}ne osobe sa prakti}anskom svi}e}u o zajednici. Kontinuitet pravoslavne crkve nije ni u kojem slu}aju uniforman. Na temelju principa da svakom narodu

treba dati Evan|el i je, l i turgi ju i pravosl avni nauk na wegov-
om vl asti tom jezi ku, pravosl avcqe se pri l agodi l o pu-kom di fe-
renci rawu -ovje-anstva, te sa sobom doni jel o svu puni nu na-
ci onal ni h crkava (E. Benz:91,188).

1. St varawe kul t urni h t emeqa za razvoj pravosl avcqa i
samost al ni h pravosl avni h crkava na Bal kanu

Nastanak, forme i razvoj pravosl avcqa na tl u Bal kana su
nesumwi vo paradi gmati ~an sl u-aj kontakta dve kul t ure, kon-
takta u kome razvi jeni ja i stari ja kul tura postaje uzor novoj
kul turi koja se stvara. Ako se posl u` i mo termi nol ogi jom sav-
remene soci ol ogi je kul t ure, onda o ovoj pojavi mo }e da se govo-
ri kao o kul turnom kontaktu, koji je u doba ranog sredweg veka
bi o zasnovan na neposrednom kontaktu, na mi graci jama stano-
vi { ta unutar jednog vel i kog kul turnog kruga i na svojevrsnom
amal gami sawu dve kul ture. Pravac, i ntenzi tet i forme novi h
pojava koje proi zl aze i z ovi h kul turni h kontakata zavi se od
razvi jenosti i snage jedne odnosno od stvaral a~ki h potenci jal a
druge kul ture. Nasuprot romanti ~arski m predstavama o kon-
takti ma romejske kul ture sa paganskom kul turom sl ovenski h
kul tura, neki i stori ~ari i sti ~u neravnopravnost ovi h kul -
tura u kul turno-i stori jskom smi sl u. "Paganske sl ovenske kne-
`evi ne i vi zanti jsko hri { }ansko carstvo ni su bi l i na ravnoj
nozi da bi razmewi val i kul turne tekovi ne, hri sti jani zaci jom
je uspostavqen odnos u kome je stal no pri mala sl abi ja i si -
roma{ ni ja strana" (S.] i rkovi }: 95, 20-21). Me|uti m, ta strana
koja je pri mala ni je dugo ostal a si roma{ na i sl aba. Ono { to }e
bi ti stvoreno u XIII, XIV i XV v. potvr |uje tezu da u kul turnom
kontaktu, kada si roma{ ni ja strana ni je pasi vna i podvrgnuta
~i stoj asi mi l aci ji , nastaje nova, u vel i koj meri i ori gi nal na
kul tura. "Srpska kul tura XIII v. pretstavqa epohu gde for-
mi rani model i duge hri { }anske i remejske sredwovekovne kul -
ture postaju obrasci, ali i duhovni energijski potenci jal
adaptacije dotada{ we stare paganske i ra|awa nove pravo-
sl avne vari jante duhovni h vrednosti i esteti ~ki h shvatawa"
(M. M. Lazi }: 96, 7). U tom smi sl u, mogli bi smo se sl o` i ti i sa
stavom da ni je prihvatqi vo upro{ }avawe u i zvesni m tuma-e-
wi ma etni ~ki h karakteri sti ka srpske dohri { }anske kul ture.
"Ceo kompl eks ti h probl ema ugl avnom je ostao optere }en uza-
jamnom odbojno{ }u srpske pravosl avne konfesi onal ne tradi -
ci je koja je sve hri sti jani zoval a i etnol ogi je koja je sve pa-
gani zoval a" (M. M. Lazi }: 96, 13). Radovan Samarxi }, suo-en sa
i storijski m maeri jal om o funkci ji i pol o }aju Srpske pravo-

slavne crkve u XVI i XVII v., dakle u periodu pod tu|jinskom vl a{ }u, napi sa}e i sl ede}e: "Sna` an oslonac srpskoj crkvi da se odr` i pod tu|jinskom vl a{ }u bio je u wenom sopstvenom nasl e|u. Ona ni je bila ni toli ko stara ni toli ko ugledna i mo}na kao gr-ka crkva, al i je, i pored toga, bila toli ko duboko utemeqena da ni jedan zavojeva~, pa ni Turci, ni je mogao do kraja uzdrmati, a kamol i i skoreni ti" (R. Samarxi }: 94, 11). Da ni je imala svoj "duhovni energijski potencijal", ni srpska kul tura ni srpska crkva ne bi mogli da se tako duboko utemeqe. Nabrajaju}i -i me je sve srpska crkva raspol agal a i "svoji m zakonodavstvom, preuzeti m iz Vi zanti je, al i pril ago|eni m zahteve ma srpske crkve i mona{ tva, dovoqno sagl asni m sa osnovni m uredbama dr` ave Nemawi }a i, bar u neki m ta-kama, bl i s-ki m duhovni m i materijalni m potrebama naroda i wegovi m shvatawi ma" (R. Samarxi }: 94, 11-12).

Naravno, ovom utemeqewu srpske crkve i srpske pravosl avne kul ture posve}en je rad nekol i ko generaci ja sve{ teni h l i ca, po-ev od na{ i h prvi h arhi epi skopa, -i ji je najbl i stavi ji predstavni k sv. Sava, pa do obi -ni h monaha i prepisi va-a crkveni h kwi ga u manastiri ma i gradi teqa manastira i crkava. Ono { to je stvoreno na crkveno-kwi ` evnom pl anu Si ma] i rkovi } je nazvati "starom srpskom bibli otekom". I z bogatog fonda hri { }anski h spi sa i kwi ge trebal o je i zdvoji ti one najpotrebnije za svakodnevni ` i vot vel i kog broja hri { }ana. "Neophodan je bio tek mali deo, koji se vremenom i zdvoji o i zaokru` io otpril i ke onako kao { to se trudom generaci ja teol oga i crkveni h stare{ i na, posl e mnogi h rasprava na crkveni m sabori ma, ustal i o kanon - skup op{ te pri znati h sveti h kwi ga" (S.] i rkovi }: 95,113). Kwi ge koje je trebal o da ima svaki sve{ teni k bile su sl ede}e: apostol, evan|eqe, l i turgi ja, tri od, nomokanon, psal ti r i oktoi h. Prema navodu S.] i rkovi }a, na teri tori ji Jugosl avi je sa-uval o se oko 2200 }i ri l ski h rukopi sni h kodeksa. Vi { e od pol ovi ne ovi h rukopi sa spada me|u oni h nekol i ko "kwi ga" koje bi trebal o da ima svaki sve{ teni k.

Pored stvarawa tog rukpi snog fonda, stare srpske bi b- l i oteke u slu-aju srpske sredwovekovne kul ture, jedan od ugaoni h kamenova u temeqi ma i crkvene organi zaci je i same kul ture, je negovawe svog sve{ tenstva, koje }e pored pasti rske sl u` be poneti na svoji m pl e}i ma i kul turnu mi si ju. Na podru-- ju jedne razvi jene vi zanti jske kul ture sve pravosl avne crkve na Bal kanu, ako su ` el el e da se osamostal e i u i nsti tuci onal nom i u organi zaci jom smi sl u, moral e su da i maju svoje qude na svi m l estvi cama crkvene hi jerarhi je i u svi m sferama duhovnog ` i -

vota. To je problem koji se se provla-iti kroz celu istoriju i srpske crkve. "Od osnivanja arhiepiskopije pala je na srpsku hierarhiju odgovornost za popuvavawe svegu}e i zbijeni je mre`e crkvenih institucija, za pripremanje ljudi koji }e je voditi" (S. Jirkovi}: 95, 71). Prvi rasadnik je bio u Hilendarskom bratstvu, kasnije su ovulogu preuzeli manastiri, koji ma se posve}uje sveve}a pa`wa. Tokom nekoliko vekova, ~ak i kasnije pod tu|inskom vlau}u, sve{teni ~ki se poziv prenosi o iz generacije u generaciju u istoj porodici. "Kao principe va`ilo: "pop da se od popa stavi", a ostvarivano je u-ewem i preno{ewem sve{teni ~kog zvanja sa generacije na generaciju u istoj porodici, dugi nazivi "popovi}a" ni su bili retka pojava ni u stol}ima turske vlasti" (S. Jirkovi}: 95, 113).

U ovaj kulturni obrazac stvarawa kulturnih tema za razvoj pravoslavca na Balkanu, kao jedan od bitnih elemenata, spada i ja-awe ve} postoje}ih i jo{ vi{e gradwa novih manastira i crkava. Ovo je bilo mogu}e zahvauju}i jednoj instituciji, bar kada je re}o srpskoj pravoslavnoj kulturi, koja je u samim temeqima te kulturne institucije kti torstva. Jo{ i re, obrazac darivawa, davawa poklona manastirima i crkvama razli~itim povodima, ali pre svega u moti vskom smislu "za du{u", omogu}io je stvarawe i odr}avawe velike crkvene imovine u Nemaw}koj Srbiji, ali i kasnije. "Ovaj na}insticawa imovine poti-ejo{ iz gr~ko-ri mskog zakonodavstva o crkvenoj imovini. Zapravo, onaj ko je ne{to darivao Crkvi, ~inio je to sl obodno bez pri nudi i o tome je i zdavana pismena sprava" (R. Popovi}: 91, 10). Izvori podataka o crkvenoj imovini su manastirske poveqe i poveqe za episkopalne katedralne crkve i oni, prema Radomiru Popovi}u, poti}u s kraja XII veka. Zna-aj kti torstva isti ~e i Radovan Samarxi}, pi{u}i o obnovi srpske pismenosti, slikarstva, gradi teqstva i umetni ~kih zanata u XVI v., kada je do{lo do obnove Pe}ke patrijar{ije. Ova obnova je "imala svoju osnovu u {i rokom rasprostrawu kti torsi h obi ~aja" (S. Jirkovi}: 95, 71-72).

Postoje, me|utim, i duboko istorijski razlozi koji su doveli do stvarawa, osamostalavawa i ja-awa posebni h crkava na Balkanu, me|u wima i srpske crkve. Ernst Benz pi{e: "Osim na-el a naci onal no-jezi ~kog di jeqewa u Pravoslavnoj crkvi je od po-etka djelovao i drugi momenat razlikovawa, koji nije proizlazi o iz wenog poimawa i Crkve i dr`ave, nego momenat koji je ona takore}i zatekla i preuzela od politi-ke organizacije Rimskog carstva" (E. Benz: 91,73-74). Jedinstvo Carske crkve u Vizantiji je prestajalo tamo gde politi-ka ruka Vizantije nije vi{e bila toliko jaka da silom odr`i jedinstvo.

Padom Vizantijskog carstva, ulogu održavao ovaj jedinstva preuzela je Vaseqenska patrijar{ija u Cari gradu. Napetost odnosa između osamostaljenih crkava i Vaseqenske patrijar{ije traje tokom nekoliko vekova, u slučaju srpske pravoslavne crkve sve do uki dawa Pe}ke patrijar{ije 1766. g., do -ega je do{lo pod pritiskom Vaseqenske patrijar{ije i uz pri stanak Porte. "Bizantski su patrijarsi za vrijeme turskog vremena također i skoristi i ovaj novi pravni pol`aj za to da u podređeni m crkveni m područji ma balkanskih crkava bi skup-ske stolice zaposjednu Grci, pono je uvedena gr-ka liturgija, i izobrazbu sve}enstva vr{i ili su ponovo gr-ki teolozi" (E. Benz: 91, 77-78). Ovom te`om ka monopolizaciji celokupnog pravoslavnog pomo}u vizantijskog gr-kog utičaja mo`e da se objasni, prema E. Bencu, jak otpor koji je nastao protiv ove ve{ta-ke heleni zacije, naro-ito u periodu oslobođila-kih ratova balkanskih naroda na po-etku XX v. kada oni konstitui{u svoje nacionalne dr`ave i uspostavqaju nacionalne crkve. I za toga otpora, kada je pre svega re- o srpskoj crkvi, stoje tri veka razvoja samostalne srpske crkve, razvoja zasnovanog na sopstvenim kulturnim temeljima, na svojim spomenicima, na svojoj pismenosti i kwi`evnosti. "Nastanak kwi`evnog delaliturgijske funkcionalnosti, kao {to je, na primer, "Nastarija slu`ba sv. Savi", nije trenutak istorije i sistema vrednosti, niti je tren neke bitke ili kakvog drugog crkvenopoliti-kog događaja sredovjekovqa. ...To je zapravo duhovna i istorijska stvarnost koja duboko, -esto i skrivenim nitima određuje ulogu, tok`ivota i sveukupnu egzistenciju srpskog naroda" (M. M. Lazi}: 96, 10). Si ma] i rkovi } je takođe naglasiti da su političke promene koje je svojom borbom i zvojevao Stefan Nemawa najviđqivije rezultirale u crkvenim spomenicima i kulturnim tekovinama. "Te`i{te političkog`ivota i kulturnog stvarawa pomerilo se u oblasti u kojima je Vizantija u zvesnoj meri obnovila hri{ }ansku gradsku civilizaciju. Peri ferijske oblasti tog vizantijskog provincijskog sveta postale su centralne oblasti dr`ave neuporedivo maweg prostranstva, ali i pak dovoqno sna`ne da izmeni kulturni pejza`i dotle potpuno zapu{tene krajeve ukrasilepi m crkveni m građevinama" (S.] i rkovi }: 95, 126).

2. Stvarawe samostalne srpske crkve i periodwenog punog procvata kao i zrazpovoqnog stičajakulturnih i istorijskih okolnosti

Mada ni prethodno nije moglo a da se ne govori i o srp-

skoj crkvi, ovde }e bi ti i zvu-ena ona osnovna l i ni ja razvoja ove crkve kao rezul tat speci fi -nog spoja odre|ene soci jal ne strukture, kul ture i kul turnog obrasca nastal og u okvi ru te kul ture i i storijski h uslova u peri odu od XI do XIV veka. "Srpsko dru{ tvo XIII veka predstavqal o je sl ojevi tu struktu ru, iz koje se postepeno ra|al a l okal na sredwovekovna mona{ -ko-teol o{ ka asketska mi sao, kwi `evnost i cvetal a umetnost i of i ci jel na crkvena kul ture (M. M. Lazi }: 96, 12).

Kad je re} o posebnim i storijskim okol nosti ma, i s- tori -ari ukazuju na to da je za daqi razvoj Srba od presudnog zna-aja bi o Vi zantijski trijumf po-etkom XI v. "Prostor na kome su bi li nastaweni i na koji su se { i ri li podeqen je na zonu vi zantijske neposredne vl asti i zonu doma}ih kne`eva sa razli -i ti m uslovi ma, prva, i zl o` ena vi zantijskom pravu, ure |ewu i ci vi li zaciji, druga, sa neometanim razvojem na tradi -ci onalnim kul turnim temeqi ma" (S.] i rkovi }: 95, 29). Sve pol i ti -ke promene koje je svojom borbom i zvojevao Stefan Nema wa, zahvaquju}i i snazi i preduzi mqi vosti Srba, de{ aval e su se u ovo vrme i zbog toga { to se u wi hovo susedstvo premesti lo popri { te vel i ki h borbi i zme|u Ugarske Kraqevi ne i Vi zantijskog carstva. Ove promene su krajem XII v. rezul ti ral e oni m { to je uspeo da stvori Sava Nemawi }. Po-etkom XIII v. pred stavqa vreme zaokru` i vawa jednog vel i kog kul turno-i storijskog poduhvata: 1219. godi ne Sava Nemawi } postaje prvi arhi -epi skop autokefal ne srpske crkve, a 1220. preme{ ta arhi epi s- kopsko sedi { te u manasti r @i -u, zadu` bi nu Stefana Prvo ven-anog. "Put koji je Sava preval i o da bi to posti gao bi o je dug, sl o` en i te` ak, jer je trebal o u-vrsti ti crkvenodr` avni i denti tet Srbi je tako da ne podse}a na razgra|en vi nograd u koji bi mnogi sa svi h strana upadal i i otki dal i pojedine de- l ove: (M. Petrovi }: 97, 177). To ni je pro{ lo bez otpora prven- stveno Ohri dske arhi epi skopi je, kojoj su pri padal e stare epi skopi je u Rasu, Pri zrenu i Li pqanu. Di mi tri je Homati jan je, pi { u i stori -ari, 1220. g. uputi o Savi pi smo puno prekora, u kojem pored ostal og ka` e da ga je "porobi la qubav prema otax- bi ni". Nesumwi vo da se i u ovom zna-ajnom Savi nom -i nu ogl eda jedna od najkarakteristi -ni ji h crta Pravosl avne crkve, tesna povezanost crkve i dr` ave, ali zar je na raskr{ }u dva carstva i u sudaru dve kul tture mogl o da bude druga-i je. "Ti je- san odnos i zme|u Crkve i dr` ave ostao je mjerodavan za ci jel i razvoj i dr` avno-naci onal ne pravosl avne crkve, tamo, gde se god mogao provesti pri nci p naci onal ne crkve, dol azi lo je do stvarawa samostalnih naci onalnih pravosl avnih crkava s vl asti ti m pogl avarom na -el u" (E. Benz: 91, 72). I maju}i u vi du

i srpsku crkvu, E. Benc konstatuje da je razvoj ove crkve bio povezan sa svim dramatičnim fazama i stori je političke borbe Srbi je za svoju nezavisnost. Istina, "uska povezanost Crkve i države nosila je sa sobom velike nevođe pravoslavnim crkvama mnogi h zemača zbog estih povlačenja novi h granica, koja su se vrtila uvek nakon završetka ratnih sukoba" (E. Benz: 91, 73). Isto je ostalo kao konstanta do današnje dana.

U svakom slučaju, osim vremenom osamostaljenosti koje su dobio sedište u manastirima, jer se, kako navodi S. Jirakovi, "glavni deo arhiepiskopije prostirao u zoni u kojoj se antički gradovi nisu održali" (S. Jirakovi): 95, 59), sv. Sava je postavio temelje ne samo samostalnoj crkvenoj organizaciji već i državnoj i stvorio uslove za procvat sredovekovne srpske kulture. "Okupljajući vernike oko sebe, usvajajući im osećaje zajedništva, prenoseći i storijsku tradiciju, autokefalne arhiepiskopije vrtila veoma važnu integrativnu funkciju i tako uticala na razvoj srpskog naroda" (S. Jirakovi): 95, 61). Za Srbe i sredovekovnu srpsku državu ovo je bilo vrlo važno: zahtevalo je o-uvati na balkanskom rascepu svest o pripadajućem narodu koji se zove Srbi, "a da Srbija pri tom ne ostane izolovana ni naspram Zapada ni naspram Istoka u svojoj politici, ekonomiji i kulturi" (M. Petrovi): 97, 179). Istina, istorijske okolnosti su i Srbe i sredovekovnu srpsku državu, koja je o-estovala granice, bacila se na jednu stranu, ali zahvaljujući mudrosti i svojoj vladi i svojoj arhiepiskopijskoj patrijarha Srbi su uspeli da o-uvaju relativno nezavisnu poziciju u odnosu na jednu i u odnosu na drugu stranu. To je bitno uticalo na teškoće koje su se na ovom prostoru već po-etkom XIII v. dodirivali katoličanstvo, pravoslavje i bosanska heterodoksija. "Unutar svakog od ovih crkvenih područja povezane se u skladu sa neka bi tna kulturna obelježja" (S. Jirakovi): 95, 30). Već zbog samih dodira ovih područja bilo je nužno održavati ravnotežu, ali sa-uvati elemente svoje kulturne specifičnosti i posebnosti. Sv. Sava je, istina, izbegavao Rim koji zbog drugačijeg dogmatskog i kanonskog učenja i koji zbog poremećaja koje su u Vizantiji izazvali Latini kad su 1204. osvojili Carigrad, Solun i Svetu Goru. Međutim, "na osnovu svega i pak ne sledi zaključak da je Sava i sklopio o svako opšte sa episkopom Starog Rima. On uvažava raniji kanonski poredak o prvenstvu arhiepiskopa Starog Rima, ustanovljen na vaskršnjem saboru jedinstvenog hrišćanstva, ali i u Srbiju pravoslavno crkvu od novotarija koje je uvela Rimokatolička crkva" (M. Petrovi): 97, 185). Pripadajući istočnoj crkvi kroz

i stori ju, E. Benc }e navesti da i unutar dana{ weg hri { }anstva pravosl avcqe svetl i jedi nstvenom vel i -i nom. "Wegova se vel i -i na sastoji u tome { to je sa- uval o puni nu starozavetnog kato- l i ci teta. To vri jedi za sva wegova ` i votna podru-ja" (E. Benz: 91, 187).

U ovim okvi ri ma i na ovim osnovama nastala je ce- l okupna sredwovekovna srpska kul tura, sumi rajuj i nasle |e Srpske pravosl avne crkve u prel omnom trenutku kada sa i sto- rijske scene nestaje posledwa samostal na srpska dr `ava, R. Samarxi } navodi kwi `evnost uzvi {enog izraza i duboke mi saonosti , vi sokokwi `evni jezi k, razvi jen na osnovama sta- roslovenskog, prikladnog da se termi nol o{ ki pri lagodi razni m obl asti ma umnog stvaral a{ tva, umetnost, gradi teqstvo i sl i karstvo, zasnovani na kti torski m obi -aji ma i obavezama vl adara, vlastel e i vi sokog sve{ tenstva. Del ovawem pravo- sl avne crkve, pi { e R. Samarxi }, uspostavqena je prevl ast srpske kul ture u susedni m zemqama. U tom kontekstu, mo ` da je najzna-ajni je zadr `ati se na gradi teqstvu i kti torstvu koje ga je omogu}i lo. Ono { to je ostalo do dana{ wi h dana uprkos brojni m ru{ ewi ma, paqewi ma i uni { tavawu u doba turske vl adavi ne, dovoqno svedo- i o snazi ovog kul turnog el ementa. Prema najnovi jem stati sti -kom popi su nepokretni h kul turni h dobara na tlu Srbije, 130 pri pada objekti ma verske arhi tek- ture, -i ji su zadu `bi nari poznati . Od tog broja, 48 gra |evi na (36,9%) su zadu `bi ne vl adara, i sto toli ko broj su zadu `bi ne ostali h pojedina ca i 16 gra |evi na (12,3%) su zadu `bi ne crkveni h vel i kodostojni ka (Nepokretna regi strovana kul- turna dobra na tlu SR Jugosl avi je u 1994. godi ni : 96, 201-208). Prema vremenu nastanka, najvi { e je spomeni ka verske arhi tek- ture iz perioda od 12-14 veka: 38 (29,2%) iz 15. v. i h je 16 (12,3%) i iz 16. v. - 27 (20,7%). O stvarawu i odr `avawu crkvene i movi ne u Nemawi }koj Srbiji , kao { to je ve} navede- no, najpotpuni je podatke nam pru `a Radomi r Popovi } sa Bogos- l ovskog fakul teta: "Ni su samo vl adari bi li darodavci manas- ti ra i crkava. Darove crkvi -i ne vl astel a, sve{ teni ci , monasi i obi -ni qudi . I movi na crkve nije samo upotrebqavana za strogo crkvene potrebe ve} i u dobrotvorne svrhe, za bol ni ce, pomagawe si roma{ ni h, prepri si vawe kwi ga i uop{ te u prosvet- ne svrhe" (R. Popovi } : 91, 7). R. Popovi } skre}e pa `wu na to da je i deal an model sredwovekovne dr `ave upravo saradwa duhov- ne i svetovne vl asti i na toj osnovi ni -e bri ga vl adara i vl as- tel e za crkvu, veru i sve{ tenstvo. "Svakako je ta-na konstata- ci ja da najve}e i najobi mni je darove -i ne upravo vl adaru i z ve} rani je pomenuti h razl oga. O svoji m pri l ozi ma oni i zdaju pove-

qe darovnice. Dariovave crkve je wihova du`nost i sastavni deo wihovih vladarskih obaveza" (R. Popovi}: 91, 10). Ktitori iz redova lokalnog plemstva, pi { e i S.] i rkovi }, ne { to su kasnija pojava u istoriji srpske sredwovekovne kul ture. Vizantijski obrazac iz X v. preuzeo je Nemawa grade}i Studenicu. Wegovi potomci revnosno su podizali posebne zadu`bine. "To se zapa`a od Nemawini h unuka: dok se Radoslav gradwom pri prate prikqu-uje Studenci, Vladi slav, znatno pre nego { to }e postati kraq, podi`e Mile { evu i u svoj manastir sme { ta Savi ne mo { ti (1237), Uro { I podi`e Sopo}ane (oko 1265), wegova `ena Jel ena Gradac. ...Nemawi }i }e bi ti uzor i kasnijoj gospodi, pa }emo se sa ktitorskim podvizi ma susresti i u posljedwim decenijama srpskog sredweg veka" (S.] i rkovi }: 95, 128-129). Tako je od Studenice, preko @i -e, ve} pomenutih manastira, do Gra-ani ce, De-ana i drugih poznatih manastira i crkava, stvorena jedna mre`a verskih i kulturnih sredi { ta koja su odigrala i zuzetno zna-ajnu ulogu tokom sl ede}ih vekova u o}uvawu verskog, etni -kog i kulturnog identiteta srpskog naroda. To se naro-ito pokazalo u nekim prelomnim istorijskim periodima, kao { to je, na primer, period obnove Pe}ke patrijar { i je 1557. g., koja je pra}ena obnovom srpske kul ture i duhovnosti mnogo { irih razmera. "Srpska obnova, koja se vremenski podudara s poznatom Renesansom u ju`noj i zapadnoj Evropi, imala je obel e`ja op { te kulturnog preobra`aja, i po tome ulazi u sklop sli -nih pojava na starom kontinentu. ...Predvodnik obnove bila je srpska pravoslavna crkva, koja je odre|ivala wen sadr-aj i ci qeve: unapre|ewe verovawa i o`i vel odel ovawe u svim onim oblastima stvarala { tva koja ta verovawa podsti }u i duhovno pothrawuju". (R. Samarxi }: 94, 65). Danas su ovi manastiri i crkve nepokretna registrovana kulturna dobra u razli -i tom stawu. Mada je ve} naveden podatak o verskim objektima za koje su poznati zadu`binari, ovde }e bi ti naveden ukupan broj da bi se shvatilo kol iko je brojno i zna}ajno to kulturno nasle|e. Na tlu Srbije i Crne Gore nalaze se 792 verske zgrade pravoslavnog hri { }anstva, od kojih 227 (28,6%) poti -e iz perioda od XII do XV v. Najve}i broj pripada manastirskim kompleksima - 200 (25,3%). Me|u ovim manastirima, 65 se vode kao zadu`bine vladara i vel ika { a (Nepokretna registrovana kulturna dobra na tlu Jugoslavi je u 1994: 96, 31-32).

Svoji m i zgl edom, rasporedom i sjajem svoje istorijske i kulturne misije ova dobra nas podse}aju na verski, kulturni i istorijski kontinuitet srpskog naroda na balkanskom prostoru koji je stalno bio prekrajan, a ovaj narod se nalazi o u

okviru različitih država.

3. Otpori, prilagodavanja, kontinuitet

Pravoslavna crkva u celini, posebno crkve na Balkanu, međuvremeno najviše srpska pravoslavna crkva, u svom vekovnom nastojanju da se održi, da očuvaju svoje dogmatsko jezgro i da sačuvaju svoje vernike od preveravanja, stalno su se nalazile izmeđujeresi filietizma, napasti prozelitizma i preveravanja u islam. Kvičevnik Milovan Đanić je u svojem "osluškivanju" marta ove, 1997. g., napisao i sledeće: "Ne mislim da je moja vera, sama po sebi, i znad svih ostalih vera na svetu, ali, ona nije ni ispod svih. Ova (misli na islam - p. a), i još neke religije, `ele da osvoje svet, moja da se u svetu održi" (M. Đanić: 97). Nalaze se izmeđuislama, koji sve hrišćane smatra nevernicima i rimokatolicima, koji pravoslavne hrišćane smatra izmatnicima, pravoslavne crkve su za svoje otpore tražile oslonac u posebnim nacionalnim okvirima, u svojim državama. Poznato je da je Vaseqenski patrijarh kada je Bugarska crkva pokušala da se odvoji od Vaseqenskog patrijarhata u Carigradu i stvorio autokefalnu nacionalnu crkvu označio ovaj crkveni nacionalizam kao jeres pod imenom "filietizam". S druge strane, isto je tako poznato da je Rimokatolička crkva u svom vekovnom nastojanju da ostvari uniju bila pretva pravoslavnim crkvama i njihovim vernicima. Pred potrebom ujedi wewa u otpru prema tužinskoj osmanskoj vlasti, pravoslavni narodi na Balkanu najviše su zadržali od saveza sa zapadnim hrišćanskim državama zbog pretwe druge vrste. "Nametawe prozelitizma svim zakonitima i nezakonitim sredstvima balkanskim narodima od strane rimskih papa i izazvalo je reakciju Srba, kao što je ranije i izazvalo reakciju Grka u takvoj meri da, i pored postojeće strateške opasnosti od turskih osvajača, energično odbijaju svaki predlog o pomoći zapadwaka ako je cilj za to pri sajediwewe Rimokatoličkoj crkvi" (J. Kovačević: 96, 75). Tako se suočava sa kulturno-istorijskim paradoksom: bežići od prirodnog neprijatelja svoje vere i tražići spas u velikoj hrišćanskoj zajednici, pravoslavni narodi su bili izloženi opasnosti da izgube upravo svoj pravoslavni hrišćanski identitet. Kada se pokazalo da je došlo trenutak oslobodwewa od turske vlasti zbog pri vremene pobede Austrije nad Turskom carevi nom krajem XVI v., srpski narod je platio visoku cenu masovno napuštajući svoja vekona ognjišta. Sve to dalo je povoda i

Ernstu Bencu da napiše: "Snaga o-uvawa pravosl avqā zadi v-
 cūje tim vi { e { to se zna da je ova Crkva bila izl o` ena naj-
 ve}im povijesnim katastrofama u obl iku progona svih vrsta,
 prije svega od strane islama koji su u mnogim podru-ji ma
 doveli do istrebcqewa pravosl avqā. Uprkos tome pravosl avqē
 je sa-ualo predano starocrkveno l i turgijsko i dogmatsko nas-
 l i je |e s najve}om vjerno { }u sve do dana { weg dana" (E. Benz: 91,
 188). Ova pozici ja pravosl avnog hri { }anstva i pravosl avnih
 naroda na Bal kanu, mo` da najvi { e zbog toga { to Ri omakato-
 l i -ka crkva, i pored svojih povremeni h mawih i l i ve}ih uspeha
 u uni ja}ewu, nije uspeo da svoj naum ostvari do kraja, dovel a je
 do jedne i storijske i nterpretacije o odnosu Zapadne i l sto-
 ne crkve na { tetu ove posl edwe. Stvorena je, u stvari , predrasuda
 da je zapadni svet l i beralan i progresivan, a da je i sto-
 hri { }anski svet skl on total i tari zmu i razni m vrstama despo-
 ti ja. "Te predrasude stoje u osnovi mnogi h va` nih poli ti -ki h
 koncepcija i vi |ewa" - i zjavi o je Slavenko Terzi } po povratku
 sa Kongresa duhovno srodni h i sto-
 hri { }anski h naroda u maju 1994. g. i dodao: "U posl edwi h vi { e od dva veka i sto-
 hri { }anski svet je ` i veo u i zvesnoj senci zapadnohri { }anske
 ci vil izacije, a { i rewe weni h vrednosti prema i sto-
 noj i jugoi sto-
 noj Evropi tuma-eno je kao proces "evropei zaci je"
 (Raskr { }e i sto-
 hri { }anskog sveta: Ci vil izacija sa dva
 pola: 94).

Ova dva i po veka posebno su bila sudbonosna za srpski
 narod i wegovu pravosl avnu crkvu. Od uki dawa Pe}ke patri-
 jar { i je 1766. g. do obnavqawa autonomne srpske crkve 1832. g. u
 vazalnoj Kne` evi ni Srbiji pro { lo je samo { ezdeset i neko-
 l i ko godina, al i je to bi jedan pogubani skontinuitet, tim pre
 { to je do ponovnog uspostavqawa Pe}ke patrijar { i je do { lo
 tek 90 godina kasnije. l stina, kao { to pi { e Dimi tri je Kal ezi
 }, "kad je 1766. g. tipi -nim uzurpatorskim -i nom uki nuta srp-
 ska Pe}ka patrijar { i ja kao i nstici ja - weni narod nas-
 tavqā da ` i vi i stom vjerom, organi zovan u nove ogranke koji su
 i zrasli i z sasje-enog stabla Patrijar { i je" (D. Kal ezi): 96).
 Me |uti m, ona akti vna ul oga koju je srpska pravosl avna crkva
 i mala od obnove Pe}ke patrijar { i je 1557. g. pa do weni uki da-
 wa u XVIII v. bi tno je i zmewena u novi m usl ovi ma, a mo` e se
 re}i da ni je do ` i vel a svoju punu reaf i rmaci ju ni u tek stvore-
 noj pol usamostalnoj novoj srpskoj dr }avi u XIX v. Mada je auto-
 nomna srpska crkva obnovom 1832. g. dobi la pravo i zbora mi-
 tropol i ta i epi skopa, kanonski samostal na, nezavisna i sa-
 moupravna ona je postal a tek 1879. g. po { to je Srbiji Berl i n-
 ski m ugovorom priznata poli ti -ka nezavisnost. "Me |uti m,

wen polo`aj u dr`avi se promeni o. Dok je u sredwovekovnoj Srbiji, crkva iako dr`avna, bila nerazdvojno zdru`ena sa dr`avom i -ak sa izvesnom tendencijom prevlasti nad voj, u srpskoj dr`avi XIX v. ona se pot-iwava dr`avi i slu`i voj" (R. Radi): 95, 17). Dva mitropolita, Petar i Mihailo, dosta su uradili na u-vr{ }i vawu crkvene organizacije do kraja XIX v., ali je sve{tenstvo bilo neobrazovano jer je poticalo iz generacija sve{tenika od pre 1804. g. U Srbiji su, prema mitropolitu Mihailu, bile -etiri eparhije: beogradska, {aba-ka, u`i-ka i negotinska sa 691 parohijom, 731 sve{tenikom, 373 crkve, 41 manastir i 138 kalujera. Knez Milo{ je, istina, 1836. g. u Beogradu osnovao Bogosloviju, koja prestala sa radom 1903. g. Sve do 1920. g. srpski narod ne}e imati vi soko{kol sku ustanovu za {kolovawe sve{tenika.

U stvari, ova tesna povezanost crkve i dr`ave, koja je i ina-e jedna od osnovnih slabosti pravoslavnih crkava, ima posebne karakteristike u slu`aju srpske crkve. Ernst Benc }e s pravom napisati: "Gledano u cjelini, Pravoslavna dr`avna crkva zbog toga je imala kobne posqedi ce koje su uvi jek vi { e {teti le Crkvi nego dr`avi. To je zavelo dr`avu da se svojim sredstvima mo}i, nepri merenim biti crkve, utje-e na unutra{wi `ivot i oblikovawe crkve s osnovnom te`wom da kr{ }anstvo uskladi sa svojim dr`avnim ciljevima i interesima". (E. Benz: 91, 190). Ako je u periodu tu|inske vlasti, a uz svoju relativnu samostalnost, srpska crkva bila prinu|ena da preuzme i neke dr`avne funkcije, u uslovima postojawa nezavisne dr`ave crkva je trebalo da o`uva svoju punu crkvenu autonomiju, ne me{aju}i se u poslove dr`ave. U XIX v. odnos dr`ave i crkve dodatno komplikuje i nespремnost crkve da u kulturnom pogledu prilagodi svoju misiju sa novim potrebama dr`ave koja je morala da stvaraa nove osnove i za prosvetu i za modernu kulturu. Najtipičniji primer je reakcija na Vukov prevod Novog zaveta. Danas, sa distance od 150 godina, i ovo je mogu}e razumeti bez -estih jednostranosti koje su pratile ovu pojavu. Zoran Konstantinovi }e povodom te sto pedesete godi -{wi ce, uz vrlo dobru analizu socijalnih i kulturnih prilika toga doba, a povodom Dani -i }evog pi sma Justinu Mihailovi }u, napisati i slede}e: "Kakva god da je bila crkva, bez ove crkve ne bi bilo ni ovog naroda. Gone}i Vuka {to se usudio da onako prevede Sveto pi smo, ona je smatrala da brani tradiciju, zahvaquju}i kojoj je srpski narod do tada uspeo da se odr`i" (Z. Konstantinovi): 97, 65). Odnos i zme|u crkve i dr`ave i zme|u dva svetska rata tako|e je bio specifi -an, ali sa tendencijom da dr`ava dominira nad crkvom. Tek Ustavom Srpske pra-

pravoslavne crkve od 3.9.1931. g. definiativno je bio regulisan odnos između crkve i države. Srpska patrijaršija stavljena je najviši i rang jedne autokefalne crkve. O položaju Srpske pravoslavne crkve u jugoslovenskoj državi u periodu komunističke vladavine ve} su napisane ozbiljne studije (R. Radi } : 95).

4. Posebnost pravoslavnih crkava na Balkanu u ekumenskoj perspektivi danas

Pravoslavne crkve na Balkanu, i ne samo one, u{le su pred kraj XX v. u nove podel e potvr|uju}i tezu E. Benc a da nevo}e pravoslavnih crkava mnogih zemalja poti -u zbog povla-ewa novih granica. Osim toga, zbog promencijog odnosa između crkve i države u mnogim zemalja, naro-ito u onim postkomunističkim, naglasak dobija vi{e dr`avnocrkvena politika nego crkvena politika. E. Benc ovo ilustriuje primerom Ruske pravoslavne crkve, koja je odlu-no bila protiv amsterdamske ekumene savane 1948. g. da bi u potpunosti prihvatila Svetsku konferenciju crkava u Wu Delhi ju 1961. g. E. Benc pi{e: "Sa Hru{ -ovqevom politikom ista}ni zaci je i koegzistencije mijewa se i vawska politika Moskovskog patrijarhata i daje mjesto novim metodama da bi aktivnom suradwom u ekonomskom pokretu postigla neposredni utjecaj na sveukupni crkveni razvoj." E. Benz: 91, 197). Srpska pravoslavna crkva je uvek bila za ekumensku crkvenu politiku, ali se odlu-no suprotstavqala poku{aji stvarawa novih autokefalnih crkava na podru-ju svoje jurisdikcije. Saradwa u ekumenskom pokretu i o-uvawe svojih kulturnih i nacionalnih osobnosti, po meni, nisu protivre-ni, ukoliko se ne ide na ve{ta-ko razbijawe istorijskom tradicijom stvorenih crkava u okviru odre|enog kulturnog i religijskog kruga, jer u prvom slu}aju se te`i jedinstvu hri{ }anskoj veri, u drugom o-uvawu njihovih kulturnih osobnosti koje su i omogu}ile u-vr{ }i vawe te vere u pojedini m narodima. Otuda je ovo pitawe vi{e kulturno nego politiko i svaka politizacija tog pitawa {teti pre svega crkvi. Promena kulturnog obrasca koja bi omogu}ila druk-iji odnos između crkve i države u pojedini m zemalja i druk-iji odnos između hri{ }anskih crkava u ekumenskim okvirima podrazumeva i promenu nekih i nsticijonalnih elemenata same crkve, ali i temeljnu promenu odnosa države prema crkvi. U jednom {irem socijalno-kulturnom kontekstu, potrebno je napu{tawe religiozne doktrine optere}ene nacionalnim patosom anga`ovane srpske istoriografije iz pos-

Iedwa dva veka, kao i etnofiletizma svojstvenog konfesiji koja je u protoku istorije dugog trajawa uobli-avalala svoju misao, delovawe i uopšte misiju kroz -itav kompleks problema koji se odnose na egzistenciju nacije, politiku strategiju države, politike odnose crkve i države i sl. - kao što to zagovara M. M. Lazi}. Kada je reč o uklopawu pravoslavnih crkava u ekumenski proces, važno je ukazati i na povezanost religije i kulture, na potrebu promene jednog kulturnog obrasca u kome se ostvaruje i religijskog identiteta, bez isključivosti koje su do sada vladale, na one vrednosti pravoslavca koje su trajne i nesporne. E. Benc ne ističe bez osnova da nasleđe pravoslavne crkve u celini, koje je ona baštini la iz prošlih vekova, nije neki istorijski muzejski raritet. To nasleđe, po wemu, predstavqa jednu -ivotnu, razvojno sposobnu snagu. "U određenom smislu veliki na pravoslavca poivana -ivenici -to nauku pravoslavlju nije definiran do u najsitnije detaqe i -to nije crkveno-pravno fiksiran. Ono je, uz svu unutrašwu stalnost, sposobno za razvijawe" (E. Benz: 91, 188). Pošto je duboko proučio i shvatio i veliki i slabost pravoslavca, ovaj autor smatra da je moguće savladati i neke od bitnih slabosti ovoga. E. Benc polazi od toga da pravoslavac poseduje duhovnu snagu da ponovo uspostavi ravnotežu i zmeđu pojedinačnih sfera. Istorijski pravoslavca, dodaje on, pokazuje da je jednom u potpunosti odgovornom rukovodstvu Crkve moguće da pokrene dugo potiski vanudnaku Crkve, koja bitela hrišćanskom oblikovawu sveta. Potrebna je, naravno, i spremnost države da crkvi dozvolisna -nju aktivnost u podruju javnog -ivota. Ni je nesavladiva ni opasnost od nacionalizma unutar pravoslavca, smatra Benc. "Povijest Pravoslavne crkve pokazuje da ekumenska ideja može biti glavna nosiva podloga i stilske suradwe raznolikih i pojezi ku različitih crkava" (E. Benz: 91, 193).

Svega ovoga su, duboko sam uveren, svesni i mnogi teolozi i veliki kodostojnici Srpske pravoslavne crkve. Postoje mnoge kontroverze u vezi sa ulogom Srpske pravoslavne crkve u poslednjih petnaestak godina, a naročito u poslednjih pet do šest godina. O tome je napisan i jedan poseban oglas, o kome se mogu imati i o kome postoje različitosti mišljenja (R. Radi}: 95), ali to je tema za sebe. Period od 1992. pa do 1994. g. u svakom slučaju obiluje velikim brojem autorskih priloga, intervjuva, razgovora i polemika objavqivanih u listovima i -asopisima. Govoreći za "Politiku" oktobra 1993. godine, dr Amfilohije Radović u tekstu koji je naslovljen "Zašto je pravoslavac neuništivo" kaže i sledje: "u svojem zdravim tragawima za iz-

gubčenom duhovnom ravnote`om katoli`ki Zapad ne smatra pravosl avnu duhovnost za svog protivnika, nego tuguje za wom, ali ne treba zaboraviti da je rimokatolici zam i nosi lac rimske imperijalne ideje" (A. Radovi }: 93). Mitropolit crnogorsko-pri morski i skadarski i zne}e u ovom tekstu i svoje uverenje u mogućnost obnove pravoslavne duhovnosti. Reaguju}i na optu`be za me{awe u politici, dr A. Radovi } }e re}i: "To`ine isti oni koji su je do ju`e sabijali u pri nudni geto ili koji bi htjeli da je stave u svoje, ove ili one, kalupe partijske svijesti" (A. Radovi }: 93). Postoje i druge li`nosti, i iz kruga sve{tenih li ca i iz kruga drugih intelektualaca, koji vrlo ozbiljno razmi {qaju o ovim pitawima. M. M. Lazi } }e jo{ u decembru 1992. godine objaviti u "Pol i ti ci" tekst pod naslovom "Vera i kul tura" u kome, izme|u ostalog, ka`e: "Potreba vere i kul ture za prevazi la`ewe pol i ti`kog i psiholo{kog levi`arskog i desni`arskog fanatizma oslobodi }e nas procepa svesti koji`i ni osnovu savremene religiozne i kulturne kri ze srpskog naroda" (M. M. Lazi }: 92).

Religi ja nije, kao { to je propovedao vulgarni marksizam, i {`ezla, ali su se socijalno-kulturni uslovi bitno promenili. Nau`na misao i religiozose}awe se, me|utim, neiskqu`uje. Oni se temelje na i stoj antropolo{koj osnovi: na potrebi za sigurno{ }u i potrebi za qubavqu.

LITERATURA

1. Benz, Ernst (1991) Duh i` i vot l sto`ne crkve, Svjetlost, Sarajevo.
2. Danojli }, Milovan (1997) Predjutarwi zov, "Pol i ti ka", 15. mart.
3. Gerc, Kl i ford (1971) Religi ja kao kulturni sistem, KULTURA, no. 13-14, str. 24-43.
4. Kal ezi }, Dimitrije (1996) Patrijar{ija - plod pune duhovne zrelosti, Zadu`bi na, no. 33.
5. Kova`evi }, Jovan (1996) Rimska katoli`ka crkva i pravoslavna Srbija u sredwem veku, MERIDI JANI , no. 1, s. 69-76.
6. Konstantinovi }, Zoran (1997) Sto pedeset godina Vukovog Novog zaveta, u DANI CI , srpski narodni i l ustrovani kalendar za godinu 1997, Vukova zadu`bi na, s. 58-66.
7. Lazi }, Milorad M. (1992) Vera i kul tura, "Pol i ti ka", 5. decembar.
8. Lazi }, Milorad M. (1993) Gogoqev san, novovekovno pravosl avqe i kul tura, "Pol i ti ka", 12. jun.

9. Lazi }, Mi I orad M. (1996) Srpska kul tna esteti ka XIII veka: Anal i za najstari je slu` be svetom Savi , Nezav i sna i zdawa (SI obodan Ma{ i } , Beograd).
10. Petrovi }, Mi odrag (1997) Crkvenodr` avne i deje svetoga Save i zme|u Cari grada i Ri ma, u DANI CA, srpski narodni i l ustrovani kal endar za godi nu 1997, Vukova zadu` bi na, s. 175-191.
11. Popovi }, Radomi r (1991) Crkvena i movi na u Nemawi }koj Srbi ji , Sveti arhi jerejski si nod Srpske pravosl avne crkve, Beograd.
12. Radi }, Radmi l a (1995) Verom proti v vere, l nsti tut za novi ju i sto-ri ju, Beograd.
13. Radovanovi }, Branko i dr. (1996) Nepokretna regi strovana kul turna dobra na tlu SR Jugosl avi je, Savezni zavod za stati sti ku, Beograd.
14. Radovi }, Amfi l ohi je (1993) Za{ to je pravosl avcqe neuni { ti vo, "Pol i ti ka", 16. oktobar.
15. Samarxi }, Radovan (1994) Srpska pravosl avna crkva u XVI i XVII veku, u l stori ja srpska naroda, Tre}a kwi ga, Srpska kwi ` evna zad-ru ga, Beograd, s. 7-102.
16. Terzi }, Slavenko (1994) Ci vi l i zaci ja sa dva pol a, Raskr{ }e i sto-no-hri { }anskog sveta, "Pol i ti ka", 24. maj.
17. Tenbruk, Fri dri h H. (1980) Zadaci soci ol ogi je kul ture, KULTURA, no. 50, s. 16-42.
18.] i rkovi }, Si ma (1995) Srbi u sredwem veku, l DEA, Beograd.

Miloš Nemanjić, Beograd

THE ORTHODOX CHURCHES IN BALKANS (CULTURAL-HISTORICAL REASONS FOR THEIR SINGULARITY WITH THE SPECIAL REFERENCE TO THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH)

Summary

According to some authors' opinion, the issue of the national Orthodox Christian churches and of their survival within the struggle of two great ecclesiastic and political centres, Constantinople and Rome for the domination in Christian world has not been clarified enough as yet from the cultural and historic point of view. Nowadays this issue is very actual again, in the light of the competition of new cultural and political centres. Some Balkan states, most conspicuously Serbia itself, may seem to be threatened in the geopolitical, cultural and ecclesiastical sense, in a delicate position between the East and the West. The science is facing the challenge to deal with the issue of the position and the role of the national churches in the present period of their history. The aim of this work is to consider the question of the national Orthodox Churches within the framework which puts the stress on the cultural factors. Some work would deal with the historical processes which led to the formation of the sepa-

rate, local churches and with the contemporary social conditions within which these churches perform their this-worldly mission. As historians of the Church point out, the most prominent factor, among those elements which brought about the differentiation of the Orthodox Church was the national one. This factor also led to the construction of the specific cultural and state identity among the nations under the aegis of the great empires. The relation between the state and the church in the Balkans remained tight all along the process of the Orthodox faith development. This relation has been changing within the altered social, political and cultural conditions. However, the need to find a concord between the church and the state is very actual today. It acquires new historic dimensions, such as the cultural, state and political needs for the accordance in the relation between the local churches.